

**КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ ЧИ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1918?
ГЕОГРАФІЧНИЙ КАЗУС КНИГИ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВА-ОВСІЄНКА
«ЗАПИСКИ ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ»**

Митрофаненко Юрій Станіславович,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри теорії
і методики середньої освіти
КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»
mitrofanenko77@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5371-3918

Мета роботи. Стаття присвячена аналізу маловідомого епізоду революційного періоду 1917–1921 рр. на теренах сучасних Кіровоградської та Дніпропетровської областей. Проаналізовано документи Єлисаветградської міської думи, мемуари учасників подій: Володимира Антонова-Овсієнка та червоногвардійців Дніпровського металургійного заводу м. Кам'янське. В статті на основі джерел розглянуто цей епізод Української революції 1917–1921 рр., визначено причини та наслідки участі робітників Дніпровського заводу м. Кам'янське в подіях Єлисаветградського народного повстання.

Результати та наукова новизна дослідження. З'ясовані обставини участі робітників Кам'янського заводу у придушенні «Народного повстання» в Єлисаветграді. Вони були в складі червоногвардійських частин, яких кинули на підтримку більшовикам та анархістам, що протягом кількох днів безуспішно намагалися оволодіти Єлисаветградом. Доведено, що Володимир Антонов-Овсієнко автор спогадів «Записки про громадянську війну» припустився помилки, що стало причиною географічного казусу. Він сплутав назви міст: Катеринослав та Єлисаветград. Також встановлено, що червоногвардійці Кам'янського стали жертвами більшовицької провокації, які використали їхню необізнаність у ситуації, яка склалася в Єлисаветграді та відправили на фронт. З'ясовано долю кам'янчан, які брали участь в боях під Єлисаветградом.

Емпірична стаття написана на різноманітних першоджерелах. Здійснено верифікацію спогадів кам'янських більшовиків, які неправдиво описали результат бою та рушійні сили Єлисаветградського народного повстання. Матеріал статті має практичне застосування. Зокрема, копії документів, використані автором, поповнили експозиції Кам'янського краєзнавчого музею, а факти та узагальнення використовуються під час екскурсії. Під час написання статті було використано метод історичної критики джерел та текстологічного аналізу, застосовано регіональний метод

Ключові слова: «народне повстання», більшовики, червоногвардійці, анархісти, «революція, Єлисаветград, Катеринослав, Кам'янське.

**KATERYNOSLAV OR ELYSAVETGRAD REBELLION 1918?
GEOGRAPHIC MISHAP VOLODYMYR ANTONOV-OVSEENKO BOOK
“NOTES ABOUT CIVILL WAR”**

Mytrofanenko Yurii Stanislavovych,
PhD in History,
Senior Lecturer at the Department
of Theory and Methods of Secondary Education,
Kirovohrad Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education
named after Vasyl Sukhomlynsky
mitrofanenko77@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5371-3918

The purpose of the work. The article aims to study the problems of Ukrainian Revolution in 1917–1921 on a territory of Kirovograd or Dnipropetrovsk region. The type of article is empirical. An unrenowned episode from the history of Ukrainian Revolution in 1917–1921 is analyzed in the article, in particular, the participation of the citizens of Katerunoslavska province in Kamianske town in the events of “National rebellion” in 1918 in Elysavetgrad against Bolsheviks and anarchists.

Results and scientific novelty of the study. The author attracted attention to the geographical mistake in the memoirs of V. Antonov-Ovseenko “Notes About Civil War”. The scientific novelty, that author explained, that he confused the names of the cities: Katerynoslav and Elysavetgrad. The reasons and consequences of the participation of workers of Dniprovskiy plant in Kamianske city in the events of Elysavetgrad national rebellion are determined in the article on the basis of sources. For a long time Bolsheviks concealed, shifted responsibility to their political opponents and then erased from the pages of censored memoirs of participants of revolutionary events the episode of battles between Kamianske and Elysavetgrad workers because it did not fit into the concept of “class struggle” in the history of revolution in Ukraine. The main result of Kamianske workers deception was the numerous victims on both sides. Only the leaflet spread by Elysavetgrad headquarters of the city protection among Kamianske citizens and the end of battles near Elysavetgrad stopped the following bloodshed. Nevertheless, in their memoirs Bolsheviks from Kamianske continued to accentuate that those were they who had established the Soviet power in Elysavetgrad,

continued to be proud of the participation in the attempt of helping Bolsheviks to invade Elysavetgrad. The author originality is refutes these statements on the basis of resources. The material of the article may have practical application in scientific studios on the history of Ukrainian Revolution in 1917–1921 on a territory of Kirovograd or Dnipropetrovsk region

Key words: revolution, rebellion, bolsheviks, anarchists, Red guard, mishap, Katerynoslav, Elysavetgrad, Kamianske.

Вступ. Мемуари Володимира Антонова-Овсієнка «Записки про громадянську війну» є цінним джерелом з історії Української революції 1917–1921 рр. Автор цієї книги командував більшовицькими військами під час війни проти УНР у 1917–1918 рр., тому був важливим свідком подій. Він використовував рідкісні і вже втрачені для дослідників документи з особистого архіву, тому праці В. Антонова-Овсієнка не омине жоден дослідник революційного періоду в Україні 1917–1921 рр. У другому томі В. Антонова-Овсієнка проаналізував перебіг військових-політичних процесів на теренах України протягом березня-квітня 1918 р. Зокрема, один з пунктів змісту до четвертої глави мав назву «Повстання в Катеринославі» (Антонов-Овсієнко, 1928: 64). Вона починається зі слів: «16 березня в Катеринославі». У наступному абзаці В. Антонов-Овсієнко згадав про незадовільний стан роботи «Катерининської» залізниці. Більше жодних згадок про повстання в Катеринославі в цій главі немає (Антонов-Овсієнко, 1928: 64–80). Натомість декілька сторінок присвячено подіям Єлисаветградського повстання. Отже, В. Антонов-Овсієнко переплутав назви міст Катеринослав та Єлисаветград (нині Кропивницький), чим ввів в оману дослідників. Однак це зовсім не означає, що катеринославці (мешканці губернії) не були учасниками подій в Єлисаветграді. Навпаки, були і доволі активними. Таким чином, географічний казус В. Антонова-Овсієнка мимоволі дав підказку дослідити катеринославсько-єлисаветградські зв'язки в березні 1918 р. під час подій, які міська дума Єлисаветграда та місцева преса назвала «народним повстанням» (Стасюк, 2018: 131).

В статті читач буде зустрічати назви Єлисаветград та Єлисавет. Це не випадково, ще з 1918 р. мешканці цього міста відповідно до власних політичних уподобань називали його по-різному. Українці частіше послуговувалися назвами Єлисавет, Лизавет, Лисавет, а росіяни називали місто виключно Єлисаветградом (Митрофаненко, 2019: 8–9).

Метою статті є аналіз участі робітників Дніпровського металургійного заводу м. Кам'янське в подіях Єлисаветградського народного повстання 1918 р. та визначенню місця подій, які згадуються в книзі В. Антонова-Овсієнка під назвою Катеринославське повстання.

Історіографія. Епізоди участі кам'янчан у Єлисаветградському народному повстанні 1918 р. було проаналізовано автором в статтях, присвячених цій події. Окремі згадки зустрічаємо в працях Володимира Чопа (1998), Максима Сінченка (2018), Петра Кизименка (2004), Володимира Боська (1993), Федіра Шепеля (1994). Загалом, цій події не приділялася значна увага істориків, тому це дослідження є першою спробою наукового аналізу цього епізоду революційного періоду 1917–1921 рр.

Джерельною базою дослідження стали документи єлисаветградської міської думи, матеріали місцевої преси, спогади В. Антонова-Овсієнка, записані зі слів

учасників боїв під Єлисаветградом більшовиків Олександра Белінковича та Коляденка, мемуарів єлисаветградських та кам'янських більшовиків. Ці свідчення містяться в збірках спогадів, зібраних в учасників революційних подій 1917–1921 рр., до десятиліття Жовтневого перевороту, тому є достатньо детальними, але подають різні причини участі катеринославців у подіях Єлисаветградського повстання (Борьба за советы на Екатеринославщине, 1927; Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционной борьбы на Зиновьевщине, 1927). Єлисаветградці вважали, що кам'янці мимоволі стали учасниками подій повстання. «У цю провокацію втягнули робітників з Кам'янське. Кимось була направлена телеграма в Катеринослав, що на робітників Єлисаветграда напала банда, що робітників б'ють, що необхідна допомога. Робітники Кам'янського заводу кинули роботу та виїхали до Єлисаветграда (200 км). Багато з них поїхали навіть у заводських халатах» (Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционной борьбы на Зиновьевщине, 1927).

Виклад основного матеріалу варто розпочати з аналізу спогадів робітників Дніпровського металургійного заводу м. Кам'янське. Ознайомлення з мемуарами кам'янців дозволяє зрозуміти, що це був загін кам'янських робітників-червоногвардійців Дніпровського заводу, які симпатизували більшовикам. Спершу він прибув до Катеринослава відповідно до наказу Катеринославського Революційного Штабу та очікував направлення в район залізниць Цибулеве-Фундукліївка-Бобринська (Сміла) (нині терени відповідно Кіровоградської та Черкаської областей) для зупинки наступу сил УНР та їх австро-німецьких союзників. На теренах сучасної Кіровоградщини кам'янські червоногвардійці взяли під контроль інший великий залізничний вузол Знам'янку. Там вони і дістали звістку про єлисаветградське повстання. Один з ватажків кам'янських більшовиків Лантух згадавав: «Вранці отримали інформацію, що юнкера в Єлисаветграді підняли повстання, що створило для нас загрозову ситуацію, бо противник міг відрізати хіровську гілку (станція Хіровка (нині Чорноліська) і ми могли опинитися в тилу наших ворогів» (Борьба за советы на Екатеринославщине, 1927).

Однак загін Лантуха не міг залишити стратегічно важливу Знам'янку, тому попросив про допомогу земляків з Кам'янського. Його свідчення підтвердив спогад Володимира Тржасковського, який згадавав про мету їхньої відправки до Єлисаветграда: «контрреволюція, озброївши кілька тисяч, загрожувала ударом в запілля нашим військам, які билися з гайдамаками та австро-німцями. Враховуючи це штаб Червоної гвардії в Кам'янському вирішив послати сильний загін в 1000-1200 піхоти та легкої батареї артилерії» (Борьба за советы на Екатеринославщине, 1927).

Цей спогад потребує коментаря. По-перше, «єлисаветградська контрреволюція» нікому не погрозувала, а займалась виключно захистом міста в умовах

«рейкової війни». Найкраще їх ілюструє фраза одного з учасників тих подій: «Тоді ми нікого в місто не пустимо» (Известия Елисаветградских комитетов социалистических партий, 1918). До прибуття кам'янців елисаветградці вибили з міста загони більшовика О. Белінковича і вже декілька днів вдало захищали місто від анархістів Марії (Марусі) Никифорової, більшовицьких загонів Коляденка та Сорокіна (Митрофаненко, 2018). По-друге, серед захисників Єлисаветграда були не тільки юнкера (вихованці кавалерійського училища), а фактично все місто, тому й повстання назвали «народним». По-третє, чисельність кам'янчан-червоногвардійців виглядає явно завищеною. По-четверте, постає питання чому з Катеринослава до Єлисаветграда відбув загін кам'янчан, а не червоногвардійців Брянського заводу, активних учасники більшовицького перевороту в Катеринославі в січні 1918 р.? Справа в тому, що революційний запал брянців згас, а кам'янчани ще відчували себе справжньою гвардією революції.

Отже, кам'янчан свідомо викликали на допомогу більшовики, які були вибиті з Єлисаветграда і два дні без успіху штурмували стратегічно важливу для них залізничну станцію. Кам'янські-червоногвардійці мали підсилити їх. Один з кам'янчан-більшовиків (ймовірно М. Начальний) згадував: «Кам'янський червоногвардійський загін став чудовою бойовою одиницею революції. В цьому довелось переконатися і юнкерам, які підняли повстання в м. Єлисаветграді. Після тривалого, запеклого бою, за допомогою загону миколаївських моряків кам'янчани розгромили юнкерів. В цих боях загинув більшовик Н. П. Новиков, член партії з 1915 года. Очолювали цю операцію М. І. Арсенічев, А. М. Лихоманов, А. А. Безпалов» (Борьба за советы на Екатеринославщине, 1927).

Зазначимо, що цей хвалькуватий спогад не підтвердили інші кам'янчани, учасники боїв під Єлисаветградом. Але для дослідників він важливий, насамперед, тим, що спростовує випадковість появи кам'янчан під Єлисаветградом. А також попередню помилкову версію кількох істориків, серед них і автора цієї статті, про те, що кам'янчани їхали на підтримку елисаветградців, але випадково опинилися на їх боці їхніх ворогів: анархо-більшовицьких загонів (Митрофаненко, 2006). Як правильно зазначив Максим Сінченко (краєзнавець із Кропивницького), після ознайомлення зі спогадами кам'янських більшовиків, «кам'янські робітники виявилися загоном червоногвардійців».

Так на Єлисаветградщині опинилися два загони кам'янчан. Один під командою Лантуха залишився на станції Знам'янка для боротьби з частинами УНР та австро-німецькими військами, інший відправився до Єлисаветграда. Кам'янські червоногвардійці залишили детальний опис бою 11 березня під Єлисаветградом (це був вже третій день боїв), який ми пропонуємо для ознайомлення. «На полустанку біля станції Знам'янка в бік Єлисаветграда ми приїхали вночі, де застали декілька ешелонів анархістів Марусі Никифорової. Маруся налягала на тому аби наші частини були виключно під її командою та в її розпорядженні. Наш штаб категорично відмовився. Тоді ми спільно розробили план дій... На світанку в бойовому порядку та лавою врозсіп почали підходити до позицій,

зайнятих петлюрівськими юнкерами, які мали глибокі шанці. На світанку зав'язався жорстокий бій, одна наша батарея відразу потрапила в полон з людьми, а також взвод в 65 піхотинців з кулеметами, які прикривали цю батарею. У нас залишилися лише одна батарея легких гармат, а в противника окрім легкої артилерії була ще й важка артилерія та кулемети, які відкрили шалений вогонь по наших лавах; вогонь корегувала ескадрілья, яка кружляла над нами та скидала бомби. Юнкера стріляли розривними кулями, але, незважаючи на шалений вогонь та великі втрати (!), ми продовжували наступати короткими перебіжками. Бій був запеклий; наші червоногвардійці билися як леви. Ми продовжували рухатися вперед та перебували від шанців противника вже на 100–150 кроків. Але лави анархістів, які займали правий фланг не втрималися та почали в безладі відступати. Таким чином, наш фланг обійшли й ми опинилися в напівкільці, бо анархісти не повідомили нас про відступ. Довелось й нам відступити». Відступили кам'янці до Знам'янки (Борьба за советы на Екатеринославщине, 1927).

В. Тржасковський не згадав про те, як і чому кам'янські червоногвардійці потрапили в курйозно-трагічне становище. Кам'янські пролетарії були переконані, що їх викликали для боротьби з гайдамаками та австрійцями, а не для боротьби з робітниками. Це й зіграло з ними злий жарт. У збірці спогадів елисаветградських більшовиків була згадка про це: «Кам'янці рушили на фронт. Коли вони підійшли до шанців елисаветградців, – ще сиріло. Вони спитали, тих хто був у шанцях, хто такі, – і отримавши відповідь, – робітники Єлисаветграда, – сміливо почали підходити до шанців. Тут їх зустріли вогнем. Захисники Єлисаветграда вирішили, що це підійшли частини М. Никифорової. (Зазначу, що правильно вирішили). Частина кам'янських робітників загинула, інші покидали гвинтівки та потрапили в полон. Їх відправили до міста» (Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционной борьбы на Зиновьевщине, 1927; Державний архів Кіровоградської області, спр. 10: 34).

Лантух (лідер кам'янських червоногвардійців) згадував, що «відійшли з великими втратами, залишивши в руках юнкерів, здається, дві гармати і багато полонених». Полонених кам'янських робітників від розстрілу врятували заводські посвідчення та розрахункові книжки, а також їхній робітничий одяг, а також в цілому гуманне ставлення до полонених (Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционной борьбы на Зиновьевщине, 1927). Місцева преса писала про цей факт: «Ми б'ємось, а не караємо. Розстріл полонених вкріє нас ганьбою» (Кизименко, 2004: 221–222). Збереглися свідчення двох полонених Бесчастних та Рибаса про те, що керівники повстання рятували полонених від «суду Лінча» з боку захисників міста (Державний архів Кіровоградської області, спр. 10: 34).

З'ясувавши ситуацію, «Тимчасовий комітет революції» м. Єлисаветграда, який керував обороною, склав відозву, яку з аеропланів поширювали серед кам'янців, із роз'ясненням позиції захисників міста (Антонов-Овсеєнко, 1928: 67). Наведемо уривок цієї листівки: «Товариші! Зі слів ваших полонених нам відомо, що вас переконали в тому, що мсто захопили гайдамаки, австрійці та германці! Товариші робітники!

Не вірте цій брехні, не вірте тим, хто посилає вас проливати братерську кров. Ми робітники й солдати повстали проти зграї грабіжників та вбивць Марусі Никифорової, але не проти революційних робітників... Закликаємо вас прислати до нас ваших представників аби вони переконалися в правді наших слів... Все населення м. Єлисаветграда звертається до вас з проханням припинити кровопролиття» (Стасюк, 2018: 123). Бої на деякий час вдалося припинити. Напевне, кам'ячані відмовилися продовжувати наступ на Єлисаветград. Зокрема, Трифон Гуляницький – лідер єлисаветградських більшовиків згадував: «Припинилися ця бійня тому, що катеринославський робітник (насправді робітники – прим. Ю. М.) із загону потрапив у полон до ельвортівських бійців (завод Ельворті в Єлисаветграді) і вся провокація з'ясувалася й зіткнення припинилося» (Державний архів Кіровоградської області, спр. 34: 35).

Невдовзі бої поновилися і кам'янци такі зуміли потрапити до Єлисаветграда. 12 березня у розпал боїв між містянами та никифоровцями до міста з тилу з боку Помічної увійшли загони анархіста Андрія Полупанова (союзника більшовиків, який прибув до Єлисаветграда з Одеси на бронепотязі «Воля або смерть!» разом з ... О. Белінковичем, дії якого спричинили Єлисаветградське народне повстання) та більшовицькі загони Сіверса у кількості 600 чол. Бронепотяг Полупанова застав захисників міста зненацька, адже він неочікувано заїхав у тил з протилежного від фронту боку. В цей час на вокзалі знаходився лише один патруль, який побачивши значну перевагу ворога розбігся. Полупанову вдалося захопити артилерію містян. Бої було припинено. Маруся відступила до Знам'янки. Андрій Полупанов звільнив захоплених у полон кам'янських робітників. І знову не обійшлося без курйозу. Відомий місцевий злодій Васюта скористався звільненням полонених кам'янтів і зумів звільнитися під виглядом матросів та робітників кількох злодіїв.

13 березня 1918 р. до Єлисаветграда, який вже не чинив опору, з боку Знам'янки вступили загони кам'янських червоногвардійців, які хотіли забрати своїх полонених земляків. В. Тржасковський згадував про значні збройні та їстівні запаси, які вони здобули в Єлисаветграді і навіть про три захоплені аероплани. І зухвало зазначив, що радянську владу в місті було відновлено, що було далеко від правди, як і свідчення про трофейні аероплани (Борьба за советы на Екатеринославщине, 1927).

Кам'янський червоногвардійський загін повернувся до Катеринослава зі значними втратами. Якими вони були? На це питання складно відповісти.

За матеріалами думи під час «народного повстання» в Єлисаветграді 56 захисників міста загинуло, 126 – поранено (Державний архів Кіровоградської області, спр. 578: 86). Статистика більшовиків є дещо іншою, як і оцінка характеру та значення повстання в Єлисаветі. Захист міста, який єлисаветградці вважали найкращими сторінками в його історії, більшовики назвали «контрреволюційною провокацією». А в численних жертвах звинуватили штаб з охорони Єлисаветграда – Тимчасовий комітет революції: «На їх совісті жажливі бої єлисаветградських робітників з частинами Никифорової та робітниками з Кам'янського, Катеринославської губернії. 86 вбитих и 140 поранених – результат «вопиющей провокації», приведшей к боям 24–26 февраля» (Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционной борьбы на Зиновьевщине, 1927).

Чому різняться цифри загиблих та поранених? Напевне більшовики до «жертв повстання» зарахували і кам'янських робітників, які билися на боці анархо-більшовицьких загонів.

Після своєї перемоги більшовики зробили все, щоб події під Єлисаветградом березня 1918 р., було забуто. Аби не пояснювати нащадкам чому в їхній чорно-білій версії історії з класовим підходом до революції єлисаветградські робітники повстали проти «робітничо-селянської влади».

Результати дослідження. Отже, в Єлисаветграді та його околицях в березні 1918 р. відбулися події, які історик Володимир Чоп влучно назвав «парадоксом революції» (Чоп, 1998: 30). Помилка В. Антонова-Овсієнка виявилася фрейдівською, бо участь мешканців Катеринославської губернії в тому повстанні була достатньо помітною, а втрати з їхнього боку значними. Протягом тривалого часу більшовики намагалися приховати свою причетність до загибелі десятків робітників або перекласти провину на інших. Адже саме вони свідомо ввели в оману робітників Кам'янського та відправили їх під Єлисаветград приборкувати повстання рушійною силою якого були робітники єлисаветградських заводів! Проте недаремно сказано: «Істина данина часу!». Дослідження сторінок «народного повстання» в Єлисаветграді дозволило з'ясувати й долю кам'янчан. Цікаво, що невдовзі ще одна сила «народного повстання»: 8-й авіаційний дивізіон після єлисаветградських подій була передислокована саме до Катеринослава. Тож революційні зв'язки сусідніх країв: Поінгулля та Придніпров'я були тривалими, а їх дослідження є перспективним напрямком для істориків-краснознавців, тому викладений у статті матеріал стане в нагоді потенційним дослідникам періоду визвольних змагань в Україні 1917–1921 рр.

Література:

1. Борьба за советы на Екатеринославщине. Сборник воспоминаний и статей / Днепропетр. Истпарт ; Окруж. комис. по проведению 10-летия Октябрьской революции. Днепропетровск : Друк. ім. 25-річчя ВКП Поліграфтресту, 1927.
2. Босько В. Маруся Никифорова встановлювала Радянську владу в Єлисаветграді. *Народне слово*. 1993. 28 січня.
3. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). Ф. П. – 5909, оп. 1, спр. 34.
4. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). Ф. П. – 5909, оп. 1, спр. 10.
5. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). Ф. 18, оп. 1, спр. 578.
6. Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционной борьбы на Зиновьевщине. Зиновьевск, 1927. URL: <https://old.library.kr.ua/elib/zinov/index.html>
7. Известия Елисаветградских комитетов социалистических партий. 1918. 15 февраля – 2 марта.

8. Кизименко П. Місто вибухнуло повстаннями. Пам'ять степів. Кіровоград : Мавік, 2004. С. 220–222.
9. Митрофаненко Ю. «Народне повстання в Єлисаветграді» 1918 р. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України* : збірник наукових праць. 2006. Вип. № 26. С. 95–125.
10. Митрофаненко Ю. Боротьба за владу в Єлисаветі в січні-лютому 1919 р. *Роки боротьби на Єлисаветчині 1917–1922 рр. Український погляд. В 4 кн. Кн. 2. 1919 р. У вирі революції*. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019.
11. Сінченко М. Байгород і Єлисавет 1918 року: Художній твір та історичні події. *Таємниці «Байгорода» Юрія Яновського* / упор Б. Стасюк. Кропивницький : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2018. С. 147–163.
12. Таємниці «Байгорода» Юрія Яновського / упор. Стасюк Б. Кропивницький : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2018.
13. Чоп В. Маруся Никифорова. Запорожжє : РА «Тандем-У», 1998.
14. Шепель Ф. Для нас Маруся – не просто Марія... *Кіровоградська правда*. 1994. 24 лютого.

References:

1. Borba za sovery na Ekaterinoslavshhine. Sbornik vospominanij i statej [The struggle for advice in the Ekaterinoslav region. Collection of memories and articles] (1927). Dnepropetrovsk: Druk. im. 25-richchja VKP Poligrafrestu. [in Ukrainian].
2. Bosko, V. (1993). Marusia Nykyforova vstanovliuvala Radiansku vladu v Yelysavethradi [Marusya Nikiforova established Soviet power in Yelisavetgrad]. *Narodne slovo*, 28 sichnia. [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi arkhiv Kirovohradskoi oblasti (DAKO) [State Archives of Kirovohrad Region (DAKO)]. F. P. – 5909, op. 1, spr. 34. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Kirovohradskoi oblasti (DAKO) [State Archives of Kirovohrad Region (DAKO)]. F. P. – 5909, op. 1, spr. 10. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Kirovohradskoi oblasti (DAKO) [State Archives of Kirovohrad Region (DAKO)]. F. 18, op. 1, spr. 578. [in Ukrainian].
6. Gody borby. Sbornik materialov po istorii revoljucionnoj borby na Zinovevshhine [Years of struggle. Collection of materials on the history of the revolutionary struggle in the Zinoviev region]. (1927). Zinovevsk. URL: <https://old.library.kr.ua/elib/zinov/index.html> [in Russian].
7. Izvestija Elisavetgradskih komitetov socialisticheskikh partij [Proceedings of the Elisavetgrad Committees of the Socialist Parties]. (1918). 15 fevralja – 2 marta. [in Russian].
8. Kyzymenko, P. (2004). Misto vybukhnulo povstanniamy. Pamiat stepiv [The city erupted in uprisings. Memory of the steppes]. Kirovohrad: Mavik, pp. 220–222. [in Ukrainian].
9. Mytrofanenko, Yu. (2006). «Narodne povstannia v Yelysavethradi» 1918 r. [“Peoples Uprising in Yelisavetgrad” in 1918]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* : zbirnyk naukovykh prats, vol. 26, pp. 95–125. [in Ukrainian].
10. Mytrofanenko, Yu. (2019). Borotba za vladu v Yelysaveti v sichni-liutomu 1919 r. [The struggle for power in Elizabeth in January-February 1919]. *Roky borotby na Yelysavetchyni 1917–1922 rr. Ukrainskyi pohliad. V 4 kn. Kn. 2. 1919 r. U vyri revoliutsii*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. [in Ukrainian].
11. Sinchenko, M. (2018). Baihorod i Yelysavet 1918 roku: Khudozhnii tvir ta istorychni podii. Taiemnytsi «Baihoroda» Yuriiia Yanovskoho [Baygorod and Elizabeth in 1918: A work of art and historical events. Secrets of “Baygorod” by Yuri Yanovsky]. Kropyvnytskyi: TOV «Imeks-LTD», pp. 147–163. [in Ukrainian].
12. Stasiuk, B. (2018). Taiemnytsi «Baihoroda» Yuriiia Yanovskoho []. Kropyvnytskyi : TOV «Imeks-LTD». [in Ukrainian].
13. Chop, V. (1998). Marusja Nikiforova [Marusya Nikiforova]. Zaporozhe: RA «Tandem-U». [in Russian].
14. Shepel, F. (1994). Dlia nas Marusia – ne prosto Mariia... [For us, Marusya is not just Maria ...]. *Kirovohradska pravda*, 24 liutoho. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.08.2021
The article was received 10 August 2021